

Львовской, Луцкой областях, профилактических мероприятий по предупреждению поджогов и пожаров колхозного имущества.

Ключевые слова: следственная и агентурно-оперативная работа, НКВД, советская Украина, Западная Украина, репрессивная система.

Ivan Zulyak

INVESTIGATION AND INTELLIGENCE-OPERATIVE WORK NKVD IN UKRAINE IN 1939

The article analyzes a series of secret orders of the NKVD USSR, associated with deficiencies of USSR NKVD investigative work, investigation of the Zhytomyr region, intelligence-operative work departments of the Interior in Ternopil, Stanislawow, Lviv, Lutsk areas, preventive measures to prevent arson fires and collective property.

Keywords: investigative and intelligence-operational work, the NKVD, the Soviet Ukraine, Western Ukraine, repressive system.

УДК 94 (477) "1941–1944"

Оксана Яшан

НАЦИСТСЬКА ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДРУКОВАНА ПРОДУКЦІЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (1941–1944 РР.)

У статті проаналізовано друковану продукцію нацистської Німеччини як важливий засіб пропаганди на території України у 1941–1944 рр.

Ключові слова: пропаганда, преса, Україна, нацистська Німеччина, окупаційний режим.

Друга світова війна була однією з найвагоміших подій ХХ ст., що суттєво вплинула на подальший історичний розвиток людства. Звернення до її дослідження в Україні залишається актуальним і дотепер, що пов'язано, зокрема, з існуванням низки аспектів, що не залишають байдужими широке коло людей. До них, на нашу думку, належить і проблема вивчення інформаційного впливу гітлерівської Німеччини на населення окупованих територій.

Окремі аспекти окресленої проблеми знаходили висвітлення в публікаціях таких дослідників, як М. Михайлюк, О. Салати, Д. Титаренко, Б. Чернякова [1]. Дослідники вивчали особливості нацистської пропаганди, її роль та вплив на морально-психологічний стан населення України.

Аналізуючи діяльність пропагандистських установ нацистської Німеччини, варто зазначити, що основними засобами ведення пропаганди, що суттєво впливали на морально-психологічний стан населення окупованої України були: радіо, кіно, друкована продукція та усні виступи.

Метою цього дослідження є аналіз пропагандистської друкованої продукції, яку нацистське керівництво вважало основним засобом ведення психологічної війни.

З перших днів існування окупаційного режиму в Україні німецьке командування видавало масовими тиражами численні листівки, у яких населення інформувалося про наміри і кроки нової влади. Так, упродовж короткого часу окупанти поширили у Кременчуці 100 тисяч листівок, 2150 настінних плакатів, 3400 портретів Гітлера, 700 брошур, 80 нацистських прапорів тощо [2, с. 42].

У радянській інформаційній записці "Про настрої та становище населення на окупованій німцями території" від 22 грудня 1941 р. читаємо: "Для підриву морально-політичного настрою населення німці використовують різноманітні методи і форми агітації і пропаганди: шляхом розкидання листівок, розклеювання плакатів. У листівках обіцяється "солодке" життя при німцях. В одному з сіл було вивішено плакат із портретом Гітлера, навколо якого сидять усміхнені діти в українському одязі, знизу напис: "Ось як радісно діти зустрічають нового вождя" [3, арк. 90, 95].

За допомогою листівок німецьке командування проводило також антипартизанську пропаганду, звертаючись до населення із закликом не надавати підтримку радянським партизанам. Також ставилися завдання вести пропаганду, скеровану на партизанів, у якій варто було наголошувати на тому, що вони ведуть боротьбу за втрачену справу, оскільки усі намагання Червоної армії прорвати лінію фронту зазнали краху, а перемога Німеччини є неминучою. Необхідно було доводити до відома партизанів, що, якщо вони добровільно здадуться, то їх вважатимуть перебіжчиками і будуть із ними добре поводитись, тоді, як ставлення до полонених – безжальне. Про це повинні були знати і мобілізовані в партизанські загони місцеві мешканці [4, арк. 43].

Із зміцненням позицій окупаційного режиму, потреба у друці листівок зменшувалась, тому їм на зміну прийшли інші засоби інформування місцевих жителів: відозви, накази військових комендантів, бургомістрів і старост, розпорядження військової влади, оголошення, службові вказівки. В окупованих містах накази бургомістрів і комендантів мали порядкові номери – від № 1 і далі, незалежно від змісту документів. Така практика допомагала врегулювати їх підготовку і доведення до відома місцевого населення. Усі накази обов'язково публікувалися у місцевій окупаційній пресі, а також вивішувалися у вигляді оголошень на спеціальних стендах. Із метою кращого інформування населення, окупаційна влада вимагала від місцевих органів встановлювати спеціальні "плакатні дошки" або вітрини у центрі населених пунктів і ретельно слідкувати за постійним оновленням плакатів і інформації [5, арк. 114; 6, арк. 156].

Гітлерівські пропагандистські матеріали розсилалися усім установам, районам і волосним управам, сільським старостам. Останніх зобов'язували регулярно зачитувати німецькі листівки і газети населенню. У такому ж обов'язковому порядку зачитувалися і зведення німецького головного командування. Відділи пропаганди на місцях мали здійснювати цензуру або взагалі забороняти розповсюдження у вільній торгівлі видань радянської доби, контролювати усі культурно-освітні та мистецькі організації, самодіяльність у навчальних закладах, видавати брошури про життя й культуру українського народу німецькою мовою, контролювати та затверджувати усі вивіски та оголошення у місті [7, арк. 11, 12, 16].

Завчасно, ще до початку бойових дій проти СРСР, нацисти заготовили значну кількість плакатів, листівок, звернень, наказів, розпоряджень й іншої друкарської продукції, що однак мала загальний характер. Тому військове командування й окупаційна влада з перших днів війни приступили до створення поліграфічної бази безпосередньо на окупованій території. Оскільки радянські поліграфічні підприємства були в основному евакуйовані або знищені під час відступу, то в більшості випадків друкарське устаткування завозилось з Німеччини або окупованих країн Європи. У досить короткі терміни фашисти відновили у всіх великих містах і багатьох районних центрах друкарні.

Колишній керівник видавничої і друкарської справи в рейхскомісаріаті "Україна" Г. Горнауер писав, що за 1941–1943 рр. "Значну кількість друківаних творів було надано цивільному управлінню і армії, серед яких мільйони листівок, головним чином ті, які використовувались для вербування на роботу, для боротьби з бандитизмом (партизанським рухом – О.Я.) і, перш за все, для відновлення сільського господарства і здачі сільськогосподарської продукції, та листівки, які скидалися в зону противника" [8, с. 205].

Величезного значення щодо пропагандистського впливу на населення окупанти надавали пресі, що користувалась значним попитом у населення. У "Майн кампфі" А. Гітлер виразно підкреслював значення преси, як знаряддя виховання мас. "Пресу прийнято називати, як відомо, "великою державою". ...Її роль переоцінити неможливо, адже саме на долю преси припадає продовження виховання людей вже в зрілому віці. Держава повинна особливо уважно стежити за газетами, бо їх вплив на людей найсильніший і глибокий, хоча б тому, що вони говорять із читачем щодня. Тих, хто читає пресу можна розділити на три групи: ті, хто вірить усьому, що читають; ті, хто не вірить нічому, що читають; ті, які вміють ставитися критично до прочитаного і робити відповідні висновки. Перша група є найбільшою – основна маса народу, на неї, перш за все, треба орієнтуватися пропаганді, тому що вона найбільш примітивна в ідейному плані. Друга група є втраченою для всякої позитивної роботи. Людей із третьої групи зовсім мало..." [9, с. 202–203].

8 червня 1942 р. фюрер заявляв про те, що "Тільки підконтрольна преса буде позбавлена протиріч у поданні інформації, від яких вона виглядає сміхотворно в очах населення, підриваючи репутацію як провісника істини, тим самим втрачаючи довіру, яка є вкрай необхідною у формуванні суспільної думки" [10, с. 362–363]. У директиві політуправління Рейхскомісаріату Україна щодо преси зазначалось: "Українські та інші газети, що видаються в рейхскомісаріаті, – винятковий засіб впливу на населення пропагандою і політикою, наказаною райхскомісаром. Вони не слугують народним чи культурним потребам населення чи навіть віровизнанням... Кожен рядок повинен допомагати у здійсненні великої місії фюрера в створенні нової Європи" [11, с. 157–158].

Відділом пропаганди "U" (підрозділ, що діяв при штабі групи армій "Південь", отримав назву "Propaganda-Abteilung U" (відділ (батальйон) пропаганди (U), тобто Україна – О.Я.) у 1942 р. передавалось 17 українських і російських газет рейхскомісару України. З них підрозділом "U" 3 у Кременчуці – 3 газети українською мовою, підрозділом "U" 4 у Полтаві – 1 українська газета, підрозділом "U" 6 у Лубнах – 9 україномовних газет [12, арк. 12; 13, с. 240–241].

Діяльність органів пропаганди й редакцій періодичних видань регламентувалася розпорядженнями А. Розенберга, відомство якого із 1941 р. стало основним джерелом антирадянської пропаганди на окупованій території. У них наголошувалося на тому, що видання

місцевих газет мало здійснюватись під контролем рейхскомісарів [14, арк. 64–65]. Право видання німецьких газет і роботи радіослужб, із поміткою про обов'язкову підтримку контактів з органами НСДАП, надавало Міністерство східних окупованих територій на підставі пропозицій рейхскомісарів [15, с. 66–67].

Згідно з інструкцією Міністерства східних окупованих територій за березень 1942 р. місцева преса отримала завдання висвітлювати антибільшовицьку тематику і сферу німецько-української співпраці, дотримуючись при цьому наступних вимог: поняття "Україна" застосовувати лише у територіальному, а не в державному значенні; Рейх – захисник, а не союзник України; німецькі збройні сили є не окупантами, а рятівниками; про Адольфа Гітлера говорити з додаванням словосполучення "фюрер-визволитель" [16, с. 159].

У той же час нацистське керівництво проявляло турботу відносно маскуванню своїх справжніх намірів. Так, А. Розенберг вказував у своєму циркулярі від 3 грудня 1942 року: "Я просив ... проявляти стриманість у статтях і виступах, що стосуються планів Рейху на Сході Слід уникати наступних висловлювань: проводити колоніальну політику, показуючи тим самим, що Німеччина хоче створити на Сході колонії або розглядати країну і її жителів як об'єкт експлуатації. Ці висловлювання використовуються радянською пропагандою для твердження, що Німеччина ставить народи Сходу на один рівень із неграми.

Крім того, не можна говорити про нові німецькі поселення, особливо великі, і про експропріацію землі; у жодному випадку не можна допускати статей відносно того, чи потрібно онімечувати народи або землю, так як це підсилює радянську пропаганду, а також будить прагнення до боротьби народів на окупованих східних територіях" [17, с. 355].

16 грудня 1942 р. він доповнив попередні директиви наступними положеннями: варто розпалювати ненависть не лише до більшовизму, що є винуватцем нинішнього жакливо-злиденного становища країни, а й ненависть до всього великоросійського загалом, проти якого Україна боролася ще з часів Б. Хмельницького; необхідно розворушити спогади про голодомор, що забрав життя мільйонів людей, про двадцятирічну безперервну боротьбу більшовиків проти українських селян, які були колись свідомими власниками; потрібно вказувати, що порятунок від нинішнього злиденного становища потребує тривалого часу, і відбуватиметься не один день і не під час війни.

Наголошувалось на тому, що остаточне врегулювання фюрером українських справ може бути здійснено лише після детального ознайомлення із ситуацією, але, передусім, з врахуванням поведінки самих українців у сучасній війні. Зазначалося, що для оздоровлення України потрібне багаторічне німецьке управління, в процесі становлення якого українцям надавались би суттєві поступки. ... Доля... українців буде вирішена їхньою продуктивністю праці і бажанням працювати [18, с. 38–39].

З встановленням окупаційного режиму, завдання друкованих видань розширювались. Так, преса мала допомагати німецькій цивільній адміністрації у відбудові економіки України та мобілізації усіх господарських та людських ресурсів для перемоги над ворогами української землі й Європи, вселяти впевненість у перемозі, спростовувати повідомлення радянської пропаганди, перевиховувати українців у "нових європейських людей", викорінювати ледарство, пияцтво, хуліганство, що, нібито залишилися від радянської системи [19, арк. 135–136].

Саме тому на перших сторінках окупаційних газет нерідко публікувалися пропагандистські передовиці, наповнені пафосом звільнення українського народу від влади більшовиків [20–21]. Такого роду матеріалу передували, зазвичай, інформаційні новини з фронту, у яких, за повідомленнями німецького командування, вермахт перемогав Червону армію [22–23]. Таким чином, читач одержував інформацію, підсилену в пропагандистських цілях конкретним ідеологічним матеріалом.

Розповсюдження газет і, отже, доведення інформації до населення захоплених вермахтом міст і сільських населених пунктів України, здійснювалося декількома шляхами. По-перше, бургомістри і старости одержували чіткі інструкції щодо реалізації газет серед певної частини жителів, за невиконання яких із них стягувалась вартість газет. Більш того, окупанти могли розцінити цей факт як зрив політичних заходів, що проводяться ними. По-друге, газети розповсюджувалися за передплатою. Їх вартість при цьому не була обтяжливою для населення. Так, Кременчуцька газета "Дніпрова хвиля" коштувала за тогочасною ціною – 50 коп.

Важлива увага надавалась німецькою владою виданню на окупованих територіях німецькомовних газет. "Німецька українська газета", що друкувалася спочатку в Києві, а потім – у Луцьку, виходила тиражем 150 тисяч екземплярів та розповсюджувалася в усій Україні, також двічі в місяць видавалася газета "Німецький сільський господар" [24, с. 121–122]. Вони призначалися не стільки для населення захоплених територій, яке, здебільшого, не знало німецької мови, скільки

для німецької адміністрації. Саме через них адміністрація одержувала необхідну інформацію та відповідні інструкції з ведення роботи серед місцевого населення. Іншим призначенням німецької преси було надання інформації колабораціоністській пресі, оскільки місцеві окупаційні газети брали з німецьких газет відомості про події на німецько-радянському і інших фронтах Другої світової війни та після перекладу їх українською мовою публікували на перших сторінках.

Набув поширення також передрук виступів А. Гітлера, Й. Геббельса, інших керівників нацистської Німеччини, текст яких займав інколи дві-три сторінки як в німецьких, так і в місцевих окупаційних газетах. Увесь цей пропагандистський матеріал, за задумом німецької влади, мав підсилити ступінь довіри населення України до німецького "нового порядку". Ще одним призначенням німецьких газет була культивация в Україні німецької мови.

Низка видань, що друкувалися з метою підтримки німецької влади, призначалася для конкретної аудиторії. Так, значна кількість газет і журналів орієнтувалася на селян, серед них "Сільськогосподарська газета", що видавалася у м. Рівно, "Український хлібороб" – ілюстрована газета, виходила у Києві з жовтня 1942 р. на 4 смугах тиражем 250 тисяч екземплярів (з жовтня 1943 р. видавалася у Луцьку) тощо. Газета "Відродження", що розповсюджувалась у містах окупованих областей у 1942 р., мала підзаголовок "Для промислових робітників". Низку видань, в основному це були журнали, орієнтовано на дітей та молодь: "Школярня" – виходив друком у м. Дубно Рівненської області з жовтня 1941 р. раз у два тижні, "Юнак" – бюлетень українських націоналістів, "Малі друзі" – дитяча газета, що видавалася Львові з 1941 р. тощо [24, с. 262–278].

Ще одним різновидом друкованої продукції пропагандистського характеру були книги й невеликі брошури для місцевого населення, зміст яких зводився переважно до возвеличення Гітлера і нацистського режиму, "нового порядку" на окупованій території і умов праці у Німеччині, куди закликали їхати молодь. Такі видання виходили масовими тиражами, з яскравими і зрозумілими для кожного читача назвами. Наприклад: "Гітлер – визволитель", "Каторжний соціалізм", "Що буде після?" і т.п.

У такій же значній кількості окупаційна влада тиражувала портрети Гітлера, що безкоштовно розповсюджувалися серед населення й вивішувалися в усіх громадських місцях. У районах, де був значний партизанський рух, зміст брошур, а також листівок і звернень присвячувався переважно демонстрації могутності і непереможності німецької армії, що зображувалася як визволитель і захисник населення окупованих ним областей.

Однією з провідних тем нацистської пропаганди була тема "радянського раю", тобто пригноблення й експлуатації в СРСР, голоду і убогості, терору, сірості на вулицях [22; 25, арк. 116]. Наприклад, на підставі листів німецьких солдатів, які описували життя на окупованих радянських територіях у 1941 р., міністерство пропаганди видало книгу Вольфганга Дівєрга "Советский Союз глазами германских солдат. Письма с Востока" (Diewerge Wolfgang "Deutsche Soldaten sehen die Sowjet-Union. Feldpostbriefe aus dem Osten."), передмову до якої було написано Й. Геббельсом. Радянське суспільство ототожнювалось із суцільною в'язницею, у якій люди потерпали від неймовірної нужденності, жили у багні й голоді. Зрозуміло, що листи для книги ретельно відбирались, окрім того, книга мала гіперболізований характер, а іноді й відверту неправду, проте вона мала значний пропагандистський успіх.

Отже, важливе місце у колонізаторській політиці Третього Рейху займала інформаційно-ідеологічна концепція, що мала стати провідником інтересів гітлерівської Німеччини в Україні. Складовою активної пропаганди, що забезпечувала морально-психологічний вплив на місцеве населення була друкована пропагандистська продукція, що посідала у секторі пропаганди важливе місце та була найбільш розповсюджена серед населення. Реалізація продукції відбувалась різними способами, чому посприяла й низька ціна на друковані видання та потреба населення мати хоч якусь інформацію про перебіг останніх подій.

Список використаних джерел

1. Михайлюк М. Нацистська пропаганда в окупованому Києві / Михайлюк М. // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 131–144; Салата О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті "Україна" та в зоні військової адміністрації (червень 1941–1944 рр.). / О.Салата / [Монографія]. – Донецьк: Норд-Прес, 2010. – 362 с.; Титаренко Д. Звіти батальйону пропаганди У як джерело з питання про вплив нацистської пропаганди на населення окупованої України / Титаренко Д. // Друга світова війна і доля народів України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – К.: Сфера, 2005. – С. 165–171; Черняков Б. Окупаційна преса Райхскомісаріату Україна (1941–1943 рр.) / Черняков Б. // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики.– Л., 2003. – Вип. 11.– С. 135–159.
2. Чайковський А. Невідома війна: (Партиз. рух в Україні 1941 – 1944 рр. мовою документів, очима історика) / А.С. Чайковський. – К.: Україна, 1994. – 255 с.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1.

– Оп. 22. – Спр. 122. 4. Центральный державный архив Высших органов власти и управления Украины (далі – ЦДАВО України). – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 61. 5. Черкаський державний обласний архів (далі – ДАЧО). – Ф. Р-1840. – Оп. 1. – Спр. 9. 6. ДАЧО. – Ф. Р-1842. – Оп. 1. – Спр. 4. 7. Державний архів Київської області. – Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 52. 8. Волковский Н. История информационных войн: в 2-х частях / Н.Л. Волковский. – СПб.: ООО "Издательство "Полигон". – 2003. – Часть 2. – 736 с. 9. Гитлер А. Моя борьба / А. Гитлер – М.: ИТФ "Т-ОКО", 1992. – 597 с. 10. Пикер Г. Застольные разговоры Гитлера / Г. Пикер; [пер. с нем. И.В. Розанова /общ. ред., вступ. статья и предисл. И.М. Фрадкина]. – Смоленск: Фирма "Русич", 1993. – 496 с. 11. Коваль М. Фашистская политика духовного, морально-политического подавления населения Украины и ее крах (1941–1944) / М.В. Коваль // Общественно-политическая жизнь трудящихся Украины в годы Великой Отечественной войны: Сб. науч. тр. – К.: Наук. думка, 1988. – 232 с. 12. ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 1. – Спр. 39. 13. Україна у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). / [Упор. В. Косик]. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І.Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, – Т. 2. – 1998. – 384 с. 14. ЦДАГО України. – Ф. 166. – Оп. 2. – 142 арк. 15. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: [сборник документов в 7 т.] / [под ред. Р.А. Руденко]. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1957 – 1961. – Т. 1: Подготовка суда. Открытие процесса. Вступительные речи главных обвинителей. Заговор. – 1957 – 800 с. 16. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні: [збірник документів і матеріалів]. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 488 с. 17. Крисьюк В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / В.Г. Крисьюк; под общ. ред. А.Е. Тараса. – Мн.: Харвест, 1999. – 448 с. – ("Коммандос"). 18. Україна у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943). / [Упор. В. Косик]. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І.Франка, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, – Т. 3. – 1999. – 384 с. 19. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 1. – Спр. 12. 20. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф. 6. – Спр. № 32104-фп, Том 1, 3. 21. Дніпрова хвиля. – 1 січня 1942. 22. Кіровоградські вісті. – 7 листопада 1942. 23. Кіровоградські вісті. – 9 грудня 1942. 24. Івлєв І. Оружьем контрпропаганды: советская пропаганда среди населения на оккупированной территории СССР. 1941–1944 / И. Ивлєв, А. Юденков. – М., 1988. – 277 с. 25. ЦДАВО України. – Ф. КМФ-8. – Оп. 2. – Спр. 175.

Оксана Яшан

НАЦИСТСКАЯ ПРОПАГАНДИСТСКАЯ ПЕЧАТНАЯ ПРОДУКЦИЯ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ (1941–1944 ГГ.)

В статье проанализирована печатная продукция нацистской Германии, которая являлась одним из важнейших средств пропаганды на территории Украины в 1941-1944 гг.

Ключевые слова: пропаганда, пресса, Украина, нацистская Германия, оккупационный режим.

Oksana Yashan

NAZI PROPAGANDIST PRINTED PRODUCTS ON TERRITORY OF UKRAINE IN 1941–1944

The article analyzed printed products of nazi Germany, as an important mean of propaganda on territory of Ukraine in 1941–1944.

Key-words: Ukraine, nazi Germany, propaganda, press, occupation regime.